

Középszerű adminisztrátor vagy/és bátor reformpolitikus?*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.1.8>

„Milyen ember volt Szapáry, és melyek voltak hosszú közéleti pályájának mozgatórugói? Gógós arisztokrata vagy elsőrangú gavalér? Határozatlan, tehetetlen alkudozó, avagy erőszakos, arrogáns politikus? Kompromisszumkereső, egyezkedő alkat, netán ellenkezőleg: elképzeléseit kérlelhetetlen következetességgel keresztülvinni kívánó politikus? Középszerű adminisztrátor vagy mélyreható reformok önálló kezdeményezője az igazgatáspolitikában és a társadalompolitikában? Bigott katolikus vagy vallásának őszinte hívője, aki a katolikus autonómiamozgalom résztvevőjeként az egyház szerepét a modern korra újradefiniálni is hajlandó lett volna? A durva nemzetállami politika képviselője, vagy a románok és szászok által rászédett naiv liberális?” (177.)

Az idézett kérdésekre keres, s ad egyben hiteles választ a Magyarország kilencedik miniszterelnökének, korábban három különböző miniszteri tárca vezetőjének, a dualista rendszer megszilárdítása és a késői dualista korszak fontos szereplőjének politikai pályáját bemutató tanulmánykötet. Mivel a háttérben többször is kulcsszerepet betöltő, példaképének mindenekelőtt Széchenyi István és Andrássy Gyula grófot, valamint Deák Ferencet tekintő, az 1873–1892 közötti időszakban tizennégy és fél évet szakpolitikusként szolgáló államférfi életművéről mindaddig nem született átfogó ábrázolás, a bemutatásra kerülő vál-

* DOBSZAY Tamás–ESTÓK János (szerk.): *Szapáry Gyula gróf, a sokoldalú politikus*. Line Design Kft., Budapest, 2023. 224 p.

lalkozás önmagában is hiánypótlónak minősül. Az már csak további szerencse, hogy feladatukat a kötet szerzői magas tudományos színvonalon, az olvasó számára élvezetes stílusban oldották meg. Az előszó írója megadja az alaphangot, mintegy rögzíti az értelmezési koordinátákat a Szapáry Gyula gróf működését egyes részleteiben megvilágító fejezetek szerzői számára, amikor főhősét „odaadó katolikus, konzervatív szellemiségű, nemzeti érzelmű, liberális gondolkodású” emberként, az alkotmányos parlamentarizmus, uralkodójához is mindig lojális híveként jellemzi, aki öncélú népszerűséget sosem kereső, de lelkiismeretéhez mindig hű, arisztokratikusan távolságtartó, a „nagyúri politizálás egyik utolsó képviselőjeként” működött.

A Szapáry családnak a 17. század második felében kibontakozó vagyonosodását, s az 1722-ben megszületett grófi adománylevéllel kiteljesedő felemelkedését Szilágyi Adrienn mutatja be. Méltatja főhőse apjának, Józsefnek a Magyar Gazdasági Egyesület létrehozatalában és működtetésében, gazdasága modernizálásában, s az első gazdasági szakírók körében kifejtett szerepét. Röviden felvázolja Szapáry Gyula testvéreinek történetét, rokonsága szerteágazó szálait (unokatestvérének tudhatta Andrássy Gyula grófot és Eötvös József bárót is), kiemeli felesége, gróf Festetics Karolina szerepét, miközben életszerű, a korhangulatot felidéző ábrázolásokkal kelti életre szűkebb családjá történetét. Részletesen leírja az 1865-től saját birtokaként irányított taksonyi mintagazdaság működését, gazdálkodásának fő csapásirányait, kiemelve a mezei iparfejlesztés terén tett kezdeményezéseit. Az *Egy politikusi pálya indulása* című fejezetben Dobszay Tamás olyan hallgatag, visszahúzódó parlamenti szereplőként ábrázolja Szapáryt, aki 1861-ben a mérsékelt alkotmányos irányt, 1865–1868-ban a dualista rendezés mérsékelt liberális alternatíváját képviselte, s a kiegyezés elfogadásakor már Heves megye főispáni helytartójaként működött. A főrendek körében első érdemleges felszólalását a véderőtörvény (1868. évi XL. tc.) vitájában tartotta, majd 1868. december 1-jén a népiskolai törvény előterjesztéséhez fűzött markáns véleményt, amikor egyháza püspökeivel szembeni állásfoglalással, a szabadság és a jogegyenlőség liberális alapelveivel összhangban támogatta az

egyház nevelési monopóliumának megtörését, minden községben közös népiskola létesítését, a tankötelezettség bevezetését.

A pályakezdés tapasztalatait a vármegyei közéletben megismerő fiatalember érett politikussá válásának kulcsfontosságú állomásait rekonstruálja Dobszay Tamás *Szapáry és a közigazgatás* című fejezete. Kiemeli, hogy főispáni helytartóként a kiegészítést követően Szapáry alapélményként élte meg a kormány és a vármegye közötti ellentétek kiéleződését, melynek lényeges epizódjaként az emigráns Kossuth Lajos mellett magát elkötelező Heves megrendszabályozására 1869 januárjában királyi biztosként kapott megbízatást. A kudarccal (lemondásával és decemberi felmentésével) végződő kaland során az anyavármegyéjével támadt konfliktusok eredményeként Szapáryban felerősödött az ellenszenv az autonómiával szemben, a kormánypolitikában pedig megérlelte az elhatározást a megerendszer önkormányzati jogokat szűkítő átalakításáról.

Mintegy a megyei küzdelmekben tanúsított lojalitása jutalmaként november 16-án belügyminiszteri osztálytanácsosként lépett a hivatalnoki pályára. Bár az 1870 elején elkészült törvénytervezet kidolgozásában nem vett részt, a törvényt tárgyaló üléseken határozottan képviselte „a megyei institúciókat a kor igényeihez átídomító”: azaz a virilizmust bevezető, a kormányt képviselő főispánt széles jogkörrel felruházó és rendkívüli széles miniszteri jóváhagyási jogkört előíró indítványt, amely Dobszay Tamás lényegre utaló megállapítása szerint „helyi ügyekben is illuzórikussá tette az önállóságot”. A Szapáry által is helyeselt, a centralizáció felé tett lépés az új főispáni hatalomban valójában a királyi biztosi hatáskörnek az új polgári igazgatási rendszerbe történő átörökítését jelentette.

Szapáry hivatalnoki pályájának következő fontos állomását jelentette államtitkári kinevezése a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban. Mivel azonban az azzal egy időben betöltött galgóciai képviselői mandátuma miatt támadások érték „álláshalmozásáért”, 1871. június 6-án lemondott tisztviselői posztjáról. A további törvényhozási vitákban egyszerű képviselőként vett részt: a dualizmus változatlan fenntartása jegyében az önálló magyar jegybank ellen szavazott, referálta az 1848-

hoz képest hatalmas visszalépést jelentő választójogi reformot, előterjesztette Pest-Buda egyesítését, valamint részt vett a közös ügyi delegáció¹ munkájában.

1873 márciusától immár belügyminiszterként a közigazgatási reform elszánt harcosaként szállt ringbe. Az örökölt aránytalanságok megszüntetését s a jó és a hatékony igazgatási elvárások egyeztetésének igényét megfogalmazva, átfogó és komplex elővizsgálatokra alapozva „radikálisan, hagyományokra tekintet nélkül, racionális szempontok alapján újraszabta az ország területi beosztását” úgy, hogy a vármegyék és az egykori kiváltságos székek számát 81-ről 51-re, a törvényhatósági városok számát 71-ről 25-re csökkentette. A korszerűsítés követelményeit „kérelmelhetlen következetesség”-gel szem előtt tartó tervezete szakított a régi dogmákhoz ragaszkodó vármegyei hagyományok kiméletével, s ezzel országos méretű tiltakozást robbantott ki. Összességében – állapítja meg a szerző – Szapáry a magyar liberalizmus etatista felfogását követte, amely a szabadságelvű gyakorlat érvényesítésének korlátozásától sem riadt vissza. Intranszigiens magatartása azonban kudarchoz vezetett, s a vármegyei területrendezést végül Tisza Kálmán valósította meg 1876-ban, a racionalizmus redukálása árán is kompromisszumot kötve a vármegye világával. A folytatásban Szapáry végleg elfordult a megyéktől, s az etatista-centralizált szakigazgatási jellegű adminisztráció iránti elkötelezettsége a közigazgatás immár leplezetlen államosítása felvállalásához vezette.

1878. december 5. és 1887. február 11. között Szapáry Gyula a pénzügyminiszteri tárcát irányította. A működését értékelő Somorjai Szabolcs legfőbb érdemének a költségvetési egyensúly megteremtését, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyeinek aranyalapra történő áthelyezését, a valutareform előkészítését jelöli meg. Rámutat, hogy a miniszter a korszak gazdasági fejlődésének motorját képező vasútfejlesztésnek, valamint az állami beruházásoknak stratégiai jelentőséget tulajdonított,

¹ A kiegyezéssel rendezés alapdokumentumát jelentő 1867. évi XII. törvény-cikk közös ügyekként határozta meg a kül- és hadügyet, valamint az ezeket fedező pénzügyet, melyek költségvetését a két birodalomfél parlamentjei által kiküldött delegációk tárgyalták.

miközben az államadósság növekedését, a rendszeres költségvetési hiányt kötvénykibocsátásokkal, az adórendszer átstrukturálásával törekedett visszaszorítani. S bár erőfeszítésének pozitív eredményei majd elsősorban utódjának regnálása alatt mutatkoztak meg, azok megalapozásában, a sikerek előkészítésében jelentős szerepet vállalt.

Szapáry Gyula pályájának az önálló földművelésügyi tárca élén eltöltött mindössze kilenc hónapig (1889. április–június) tartó szakasza rövidege ellenére komoly eredményeket mutatott fel. Működését értékelve Estók János – a kortársak körében gyakran elhangzott kritikát felülbíralva – „felkészült politikusnak” minősíti, aki pályája korábbi szakaszaiban több gazdasági egyesületben is (például 1876 és 1879 között az OMGE elnöke volt) fontos funkciókat töltött be, mondhatjuk, benne élt az agrárszférában. Igazi szakemberként a minőségi gondolkodás ösztönzése, a korszerű megoldások iránti nyitottság, így a gépesítés kiemelt támogatása motiválta. Politikusi érdeme, hogy bár a kormány „merkantil” politikáját az agráriusok hevesen támadták, az érdekcsoportok felett átnyúló nemzeti érdekek képviselőjére és érvényesítésére törekedve, a kormánypolitikához ragaszkodva is képes volt velük jó kapcsolatot fenntartani. A Földművelésügyi Minisztérium élén a tárcákkal folytatott egyeztetések útján alakította ki stratégiáját, határozta meg az agrárpolitika súlypontjait (elsősorban az állattenyésztést, szőlőrekonstrukciót, vízügyeket). Jelentős érdeme volt a tárca megszervezése, a hivatali szervezet kialakítása. Megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított az átfogó országos vízügyi rendszer megalkotásának és működtetésének. Az ármentesítés iránti elkötelezettségét meghatározó mértékben ösztönözték az 1879-ben lezajlott szegedi árvíz drámai fejleményeinek élményei.

Dobszay Tamás és Estók János közösen jegyzett tanulmánya, *A pálya csúcán*, Szapáry Gyula miniszterelnöki tevékenységét mutatja be. Kinevezésének politikai hátterét felvázolva a társ-szerzők kiemelik széles körű kormányzati tapasztalatait, a kormánypártban betöltött erős pozícióját, katolikus arisztokrata származását, az uralkodó iránt tanúsított feltétlen lojalitását, a kiegyezés melletti megingathatatlan elkötelezettségét

és a dualista rendszer megszilárdításában szerzett érdemeit. Emlékeztetnek arra, hogy 1890. március 17-én elhangzott parlamenti programbeszédében a pénzügyi stabilitást, a gazdaság „öntudatos” fejlesztését, a mezőgazdasági feldolgozóipar kiemelt támogatását állította középpontba, és elkötelezte magát a végrehajtó hatalom centralizálása mellett. A gazdaság- és társadalompolitikában mutatkozó kezdeti sikereket azonban a közigazgatási és egyházpolitikában bekövetkezett kudarcok követték. Egyértelműen Szapáry érdeméért könyveli el ugyanakkor a tanulmány az iparfejlesztési program elfogadtatását az osztrák féllal, a vasúti tarifapolitikát és a vasutak államosítását, valamint az állami szociálpolitika német hatásokat is tükröző kezdeti lépéseit.² Előnyös kereskedelmi szerződéseket kötött Német- és Olaszország mellett Romániával és Szerbiával is, továbbá a hazai birtokosok exportját bátorító vámszerződést a német féllal.

A nemzetiségi politikában Szapáry a nemzetállami alapelvből indult ki, s központosító közigazgatási nézeteiben a racionalitás mellett meghatározó szerepet játszottak a magyar nacionalizmus megfontolásai. Kifejezetten sikeresnek nevezik ugyanakkor a szerzők azt az 1890 nyarán Nagyszebenben elfogadott megállapodást, amelyben a szász nemzetiségi ülés a helyi kisvállalkozók támogatásáért cserében elkötelezte magát a magyar nemzetállam elve mellett.

A közigazgatási és az egyházpolitikai reformok ügyében azonban a lopakodó gyakorlat helyett a nyílt és gyors államosítást sürgető, illetve a polgári házasság kérdésében a Ferenc Józsefnek is tett gesztusként a fakultatív változatot szorgalmazó miniszterelnök magára maradt, párttársai és minisztertársai cserben hagyták a parlamenti vitában.

Szapáry szerepét a kudarcos közigazgatási reformkísérletben Dobszay Tamás tanulmánya rekonstruálja. Rámutat, hogy programja kidolgozása során a politikust az a Szilágyi Dezső igaz-

² Otto von Bismarck német kancellár a munkások helyzetét nemzetközi összehasonlításban korábban kiemelkedő jelentőségű, sokban modellértékű állami szociálpolitikával igyekezett javítani. Ennek jegyében került sor 1883-ban a munkások betegbiztosításának, 1884-ben baleset-biztosításának, 1889-ben öregségi és rokkantsági biztosításának szabályozására.

ságügy-miniszter által is megerősített elv motiválta, miszerint a kiegyezéssel rendszer állandósága nem jelent változatlanságot, s nem zárja ki a reformokat. A szerző a centralistákig visszanyúló történelmi áttekintésében behatóan elemzi az államosítás témakörében az 1870-es évek második felétől visszatérően felerősödő kezdeményezéseket (Grünwald Bélától Beksics Gusztávon át Concha Gyözőig), kiemelve, hogy a központosítás mellett felsorakoztatott érvek egyre szorosabban fonódtak össze a magyar állam védelmében hangoztatott nacionalista megfontolásokkal: „az önkormányzatok ne váljanak a nemzetiségi érdekek érvényesítőivé” – szöveg az egykorú kritika. (Széchenyi erre hivatkozva buktatta meg 1848 elején, Pozsonyban Kossuthnak a nemzetiségek számára a népszuverenitás érvényesítése alapján cselekvési teret kínáló liberális-demokratikus tartalmú törvényjavaslatát.)

Szapáry Gyulának az 1880-as évektől növekvő befolyása és pozíciója az államosítást szorgalmazóknak kedvezett, miközben Tisza Kálmán semmiképpen nem akart a megyékkel konfliktusba kerülni. A minisztertanács 1889. évi októberi ülésén azonban tárgyalta a közigazgatási reform alapelveit körvonalazó előterjesztést, amelynek alapján a Szapáry által meghirdetett, a nemzeti erők összpontosítását és erős kormányt sürgető kormányprogramnak a kinevezési rendszert taglaló elemeit valójában a Tisza-kormány közös álláspontjaként értelmezhetjük.

Az előterjesztés obstrukcióval kikényszerített visszavonása súlyos presztízsveszteséget okozott a kormánynak, és felveti a kérdést: mennyire nevezhető hibának Szapáry intranzigens magatartása. Hiszen – amint Dobszay megállapítja – a közigazgatás adott állapotában is elegendő befolyást biztosított a kormány számára, s a nyílt kinevezési rendszer nem kínált annyi hatalmi többletet, amiért megérte a konfrontációt felvállalni.

A Szapáry-kormány bukását közvetlenül kiváltó másik alapkonfliktus az egyházpolitikai reformok kérdésében bontakozott ki, aminek bemutatására Bárány Zsófia és Klestenitz Tibor vállalkozott. A szerzők emlékeztetnek arra, hogy a katolikusok jelentős része felfokozott várakozással fogadta Szapáry miniszterelnöki megbízását, és abban reménykedett, hogy színre lépése véget vet Tisza Kálmán liberális politikájának. Különösen kiélezett

küzdelem zajlott a vegyes házasságok kérdésében. A tanulmány II. Józsefig visszatekintve részletesen tárgyalja a reformkori előzményeket, ismerteti az 1868. évi LIII. – a vegyes házasság megkötését lelkész előtt is lehetségesnek nyilvánító, a reverzálisokat érvénytelenítő – törvénycikket, majd megemlíti Eötvös Józsefnek a gyermekek vallásának meghatározásában a szülők döntési jogát előíró kezdeményezését, amely azonban a báró 1871-ben bekövetkezett halálával lekerült a napirendről.

Az egyházpolitikai küzdelmek újra fellángolását a szerzők Csáky Albin miniszter 1890. február 26-án kihirdetett, az elkereszteléseket tiltó rendeletéhez kötik. Bár Szapáry igyekezett a Kulturkampf veszélyét elhárítani, kompromisszumkereső mozgásterét azonban a Szentszék ultramontán (az elkeresztelési rendelet visszavonását és a LIII. tc. módosítását követelő) állásfoglalása rendkívül beszűkítette. Ferenc József támogatását is maga mögött tudva a miniszterelnök elutasította a katolikus egyház radikális követelését, ami azonban újabb ultramontán offenzívát indított el. A kialakult patthelyzetben Vaszary Kolos hercegprímás állásfoglalása eredményezett fordulatot, amikor bejelentésével közvetve megtámogatta Irányi Dániel 1892 májusában, a polgári anyakönyvvezetés és a kötelező polgári házasság bevezetését sürgető betérjesztését. A radikális reformkövetelések és az ultramontán ellenoffenzíva szorításában a kormányzó párt felbomlását is megtapasztalva Szapáry november 2-án benyújtotta lemondását, amit az uralkodó 6-án fogadott el. A merev közjogi konzervativizmus garantálásáért cserében Ferenc József végül engedélyezte az új Wekerle-kormány számára a kötelező polgári házasságról rendelkező törvény parlamenti elfogadtatását. A kudarcot követően Szapáry kilépett a Szabadelvű Pártból, a Katolikus Néppárthoz azonban nem csatlakozott.

Átmeneti háttérbe húzódását követően Szapáry számára az aktív szerepvállalás lehetőségét a katolikus autonómiamozgalm kibontakozása hozta el. Tekintélyét jelezte, hogy az 1897-ben megrendezett kongresszus világi elnökének választotta meg. Az érdemi munka előkészítésével megbízott kilencfős munkacsoport vezetőjeként a kiéleződő vitában elutasította Zichy Nándor grófnak a tervezett katolikus önkormányzat számára minél több

jogot követelő politikáját, és Apponyi Albert gróffal közös platformot alkotva nagyobb megértést igényelt a kormány iránt. Amint azt a tanulmány összegző megállapítása leszögezi: a közjogi táborokon átnyúló elmérgesedő ideológiai harcban sikertelenül törekedett kompromisszum kimunkálására, s két tűz közé szorulva nem tudta érvényre juttatni „gyakorlatias, kiegyenlítésre törekvő konzervatív liberális” álláspontját.

A hosszú betegeskedést követően 1905. január 20-án Abbáziában elhunyt Szapáry Gyula utolsó évei történetének fő vonásait Szilágyi Adrienn tanulmánya villantja fel. A férjét az örökkévalóságba 1919. január 7-én követő feleségével eredetileg közösen készített végrendelet tartalmát, s annak későbbi többszörös módosítását ismertető és elemző szerző a család s az utódok mindennapi életébe is betekintést nyújtó emberközeli ábrázolásával zárja főhőse fordulatokban (sikerekben és kudarcokban egyaránt) gazdag pályájának bemutatását.

A tanulmánykötet két főszerkesztője, Dobszay Tamás és Estók János zárszóként megfogalmazott utószavában megalapozottan cáfolja azt a kortársak által megfogalmazott kritikát, miszerint „Szapáry államférfiúi működése nem hagyott maradandó nyomokat közéletünkben”, „számottevő alkotások nem fűződnek nevéhez”. Mert bár a kortársak „nem érezték, a történetírás pedig nem tekintette eredeti gondolkodású államférfinak”, a kötet tanulmányai azt bizonyítják, hogy szuverén gondolkodású és cselekvő politikusként számos fontos kezdeményezés fűződött nevéhez, s alaposan átgondolt álláspontját következetesen (olykor talán nem kellően taktikusan) képviselte.

Az elkészült tanulmánykötet egyértelműen cáfolja a Szapáry Gyula pályafutásáról korábban kialakult leegyszerűsítő negatív sztereotípiákat, és történeti ismereteinket jelentős új eredményekkel gazdagítva igazolja, hogy a gróf a szürke eminenciás szerepköréből kilépve, „mérsékelt liberális, hithű katolikus” meggyőződéséhez ragaszkodva a fejleményeket érdemben alakító befolyásos szereplője volt a dualista korszak történetének.